

Mariana DAN
(Facultatea de Filologie,
Universitatea din Belgrad)

Perspective culturale românești din Banatul sârbesc. Creație și/sau identitate

Abstract: (Cultural Perspectives from the Serbian Banat. Creation and/or identity) Our intention is to disclose some of the cultural mechanisms of postmodernism, as related to the identity issues of the Romanian minority culture of Voivodina, from the Serbian Banat. Today's democratic culture has been founded on models that are often paradoxical: on the one hand, it appeals to the pluralism of the cultural discourses, but, on the other hand, it does not really encourage the principle of auctorial 'diversity', being mainly focused on the 'multiplicity' of folkloric facts, when a national minority is considered. Trying to escape 'the terror of history', within which a certain minority is ex-centric (when considered in relation to the history of the majority, which is central), Slavco Almăjan, an outstanding Romanian writer of this region and an essayist, pondering on the situation of the national minorities, views minority identity as being, almost exclusively, defined and supported by auctorial literary production. Today's postmodern obsessive folkloric unionism cannot represent a stable model for maintaining and propagating true cultural, i.e. identity values. Instead, a minority culture should be analysed within the framework: *author-overall culture*, in which auctorial achievements are beyond the folkloric ones. This cultural model is viewed as the only means of escaping ethnical extinction, by assimilation within the majority culture. However, individual, creative expression within the minority community has been confronted with practical issues, related to its poor mass media coverage and reception, both within the Serbian and in the Romanian cultural framework. This paper tries to answer the question of what the key is for the survival of the Romanian minority nationality of Voivodina today: mere folkloric cultural facts, or individual, auctorial creation.

Keywords: ethnic minority culture, Slavco Almăjan, cultural value, ideology, postmodernism

Rezumat: Lucrarea de față își propune să dezvăluie unele dintre mecanismele culturale prezente în postmodernism și de corelare a acestora cu poziția identitară a minorității naționale românești din Voivodina, din Banatul Sârbesc. Cultura democrației de azi este fondată pe modele adeseori paradoxale: pe de o parte, ea apelează la pluralismul discursurilor culturale, dar, pe de altă parte, ea nu încurajează suficient principiul „diversității” auctoriale, fiind focusată în special pe „multiplicitatea” faptelor folclorice, atunci când e vorba de o minoritate națională. Încercând să scape de „teroarea istoriei”, în cadrul căreia o minoritate este ex-centrică (dacă ea se privește prin prisma istoriei majoritare, care este centrală), Slavco Almăjan, scriitor și eseist român remarcabil din această regiune, consideră că identitatea minoritară este, aproape exclusiv, definită și susținută de producția literară auctorială. Unionismul folcloric obsesiv din postmodernism nu poate reprezenta un model stabil de menținere și propagare a adevăratelor valori culturale, adică identitare. În schimb, cultura unei minorități ar trebui analizată prin ecuația: *autor-cultură în general*, în care realizările auctoriale se află deasupra celor folclorice. Acest model cultural este văzut ca singurul mod de a evita extincția etnică, prin asimilarea din cadrele culturii majoritare. Astăzi însă, expresia individuală, creativă a comunității minoritare se confruntă cu probleme practice, legate de mediatizarea și receptarea sa atât în perimetrul cultural sârbesc, cât și în cel românesc. Acest articol încearcă să răspundă la întrebarea care ar fi cheia supraviețuirii minorității naționale românești din Voivodina de azi: prin fapte de cultură folclorice ori prin creație individuală, de autor.

Cuvinte-cheie: cultură minoritară, Slavco Almăjan, valoare culturală, ideologie, postmodernism

Identitate individuală, identitate personală și identitate culturală

Cercetările științifice de astăzi pun în prim-plan rolul culturii în constituirea identității. Nici chiar identitatea personală ori cea individuală nu pot fi concepute în afara culturii. În acest sens, Jan Assmann (Assmann 2005, 154-156) constată că identitatea Eului poate fi: a) individuală sau una b) personală. Prin *identitatea individuală*, el înțelege imaginea creată și păstrată în conștiința individului, împreună cu toate acele caracteristici (semnificative) care îl deosebesc pe acesta de ceilalți; e vorba despre o conștiință corporală și individuală despre unicitatea sa și despre faptul că nu poate fi înlocuit. Identitatea individuală reprezintă contingentul vieții, relația cu valorile aproximative referitoare la viață și moarte, precum și existența fizică, nevoile elementare ale vieții. Pe de altă parte, *identitatea personală* e suma tuturor rolurilor, a caracteristicilor și competențelor pe care le acumulează individul în timpul încadrării sale într-o constelație ori organizare socială specifică; ea se referă la recunoașterea sa din partea societății. Pentru discuția noastră este semnificativ faptul că ambele aspecte ale identității Eului sunt *sociogene* și *determinate cultural*, căci și procesul individuăției și cel al socializării se desfășoară deopotrivă în cadrele stabilite de cultură. Ambele aspecte ale identității țin de conștiința care se formează într-un mod specific și se normează prin limbă și prin adoptarea valorilor și concepțiilor unei epoci. În acest mod, oricât de paradoxal ar putea să pară acest fapt la o primă vedere, societatea nu reprezintă o putere care se opune individului, ci constituie un element al sinelui său. De aceea, identitatea, ca și *identitatea Eului*, reprezintă o „construcție” socială și este, ca atare, o *identitate culturală*. Nu există o identitate care răsare „de la sine”. Prin această analiză a identității individuale și personale, deși sumar redată, apare evident faptul că, pe de o parte, *identitatea, oricât de intim legată de ceea ce numim „eu”, se formează în cadrul culturii*, dar și că, pe de altă parte, *identitatea se poate exprima în cadrul culturii și nu în alte domenii*.

În cadrul unei culturi minoritare, lucrurile apar și mai evidente. În acest sens, Slavco Almăjan, scriitor și imagolog, ca reprezentant de seamă al culturii române din Voivodina, Banatul Sârbesc, constată că atribuțiile autorului minoritar devin aproape o misiune, căci autorul, prin textele sale, va fixa și păstra în timp identitatea culturală și lingvistică a comunității sale. Fără aceste texte auctoriale, identitatea culturală a unei comunități nu poate depăși faza anonimatului cultural:

Nu poți fi alpinist minoritar, marinăr minoritar sau penumbra aristocratică, dar poți fi poet, producător de chilimuri, învățăcel al istoriilor orale nedistilate, și acest lucru nu descurajează pe nimeni, chiar nici pe cei obișnuiți să artificializeze viața din cauza infantilismului nepredicativ. Există totuși un loc central în care minoritarul se întâlnește cu prelungirile rădăcinilor esențiale și acest loc aparține limbajului; nu există o limbă minoritară, limba minoritară fiind limba națiunii, respectiv limba poporului din care își trage seva istorismului timpuriu, a subiectivismului echidistant, precum și conceptul cultural al sentimentului tradițional. Așadar, brâul transparenței noastre tradiționale, zestrea istorică incoruptibilă, este fascinanta măreție a dialectului, în care se exprimă mentalitatea și modelul său funcțional, martorii supremi și emblematici ai epicului pierdut și al realității recâștigate. (Almăjan 2007, 190).

„Studiile de caz”, „cultura majoră”, „cultura minoră” și problema valorilor culturale

În ultimul timp, studiilor culturale în general și celor etnice în mod particular li se acordă o deosebită atenție, fondate fiind în special pe relația dintre cultură și identitatea națională. În antropologia actuală se practică în mod curent așa-numitele „studii de caz” (*case studies*), a căror relevanță se bazează în special pe metoda abordată, legată, în primul rând, de prelucrarea, de către omul de știință, a unor date concrete, preluate direct de pe teren. După ce și-a stabilit regiunea de cercetare și comunitatea care va constitui obiectul de studiu, antropologul de astăzi întreprinde interviuri, cu „persoane-cheie”, care sunt respondenții ce reprezintă cel mai bine comunitatea respectivă. Analiza antropologului actual pornește, în linii mari, de la „povestea vieții” respondenților, considerați drept semnificativi, procedează care are în vedere împletirea memoriei individuale cu cea colectivă, considerate ca relevante pentru stabilirea particularităților unei culturi, deci a unei anumite comunități identitare. Această metodă este un fel de corespondent al metodei „mostrelor” din științele exacte. Ea este practică astăzi pe scară largă, tocmai din dorința de „obiectivizare” a științelor umaniste, ce suferă de un fel de complex de inferioritate provenit din „subiectivismul” abordărilor filozofice ce caracterizau filozofia culturii. În ciuda acestei „obiectivizări” spre care tind științele culturale de astăzi, precum și în ciuda faptului că metodologia studiului antropologic de astăzi se poate aplica, în mod democratic și în egală măsură în cercetarea culturală a unei comunități majoritare ori minoritare, metodologia actuală prezintă, totuși, anumite neajunsuri.

De exemplu, apare paradoxal faptul că, în cadrul definiției exhaustive de care se bucură noțiunea de cultură astăzi, adesea, nu se ține seama de diferențierea dintre „cultura majoră” și „cultura minoră” (în sensul în care Lucian Blaga folosea aceste precepte), adică între ceea ce reprezintă cultura folclorică a unei comunități, pe de o parte și, pe de altă parte, valorile culturale auctoriale care, de fapt, scot cultura unei anumite comunități din situația anonimatului cultural. Neajunsurile „studiului de caz” apar cu atât mai evidente cu cât, tot astăzi, este unanim acceptat faptul că „elita intelectuală” a unei comunități (Todorova 2006, 105-106) este cea care reprezintă atitudinea și mentalitatea grupului etnic respectiv, fie că este vorba de o cultură majoritară ori una minoritară.

Cercetările din domeniul antropologiei însă, prin „studiile de caz”, pun adesea într-un prim-plan „oamenii obișnuiți” ai comunității analizate și nu reprezentanții elitelor sale culturale ori abordează niște scriitori de o valoare literară secundară, dar a căror operă se pretează foarte bine la formula de cercetare a mentalităților. Chiar dacă imagologii nu doresc și poate că nici nu trebuie să se ocupe de evaluarea operei acestora în sine, ca *valoare artistică*, prin însuși faptul că o analizează (în principal din niște perspective extrinseci literaturii), cercetătorii respectivi contribuie la procesul mediatizării unor scrieri mai puțin importante care devin, dintr-odată, reprezentative. Nu este deloc un fapt întâmplător că imagologiei îi vine mai ușor să se raporteze la discursul în proză decât la poezie, care este într-o bună măsură marginalizată din dificultatea aplicării metodelor ce caracterizează noua disciplină în cadrul unui discurs sintetic, simbolic și abstractizant, cum este cel poetic. Și totuși, nu trebuie pierdut din vedere faptul că importanța unei opere literare rezidă în primul

rând în niște calități ce solicită criterii de abordare de o altă natură și care au în vedere o componentă axiologică, ce definește opera de artă ca atare. Cercetarea unor scriitori mai puțin însemnați nu este în sine „dăunătoare”, dar se constată că, din păcate, astăzi a scăzut considerabil interesul de a evalua opera scriitorilor minoritari în sine (număr redus de lucrări de critică literară), ceea ce înseamnă și lipsa unei perspective axiologice și, ca urmare, posibilitățile de a plasa în mod corect un autor într-un context mai restrâns, local și/sau mai larg, global (în cadrul istoriei literaturii) sunt minime. Astfel, unii scriitori însemnați, aparținând unei minorități naționale, cum este și cazul lui Slavco Almăjan, ori cel al lui Pavel Gătăianțu riscă să fie marginalizați prin lipsa unor studii adecvate referitoare la scrierile lor ca atare, fapt care ar scoate în relief valoarea imanentă a contribuției lor literare în cadrele mai largi ale operelor literare în general. Doar astfel s-ar putea motiva, totodată, mai clar, prezența acestora în celelalte tipuri de studii, care se ocupă de detectarea mentalităților în cadrul operelor literare. Studiile de caz din domeniul antropologiei, prin abundența lor actuală, „înghit” cumva efortul semnificativ al operelor auctoriale de a ridica pe o treaptă a valorilor universale cultura comunității respective, reducând astfel și posibilitatea identificării culturale în afara și deasupra unionismului etnic, de enclavă culturală, a comunității analizate și mediatizate prin studiile respective. Desigur, studiile antropologice respective își au importanța lor culturală, însă, în cadrul comunităților etnice care au trecut de faza anonimatului cultural, aceste studii ar trebui echilibrate prin „mostrele” de respondenți care au trecut prin școala în limba comunității, în cazul de față limba română, fapt care ar pune în evidență nu numai o identitate culturală statică, ci una dinamică, evolutivă. Cu atât mai mult cu cât aspectul aparent static, înregistrat de antropolog la un moment dat, reprezintă și el o evoluție, ce e drept imperceptibilă, în timp.

Cele expuse demonstrează, în principiu, că adevărul despre *identitatea culturală se află undeva la mijloc și nu în cadrul extremelor culturale*, fapt care îl frământă și pe însemnatul scriitor al minorității române din Voivodina, Banatul Sârbesc, Slavco Almăjan și pe care acesta îl expune nuanțat în colecția sa de eseuri antropologice *Rigoarea și fascinația extremelor*, unde privește situația identității culturale a comunității sale etnice din interiorul acesteia. Punctul de vedere al lui Almăjan se suprapune peste concepția filozofică a lui Lucian Blaga despre cultură, pe care o demonstrează la modul practic, din interior, căci autorul minoritar dovedește că trebuie să se facă, pe bună dreptate, deosebirea dintre „cultura majoră” și „cultura minoră”. Dacă „studiile de caz” de astăzi pretind a fi obiective, tocmai pentru că instrumentalizează „interviurile-mostre”, care devin, spun ei, relevante pentru comunitatea identitar-culturală, deci etnică, latura slabă a acestor „studii obiective” este tocmai faptul că prezintă o relevanță limitată, deoarece acestea exclud tocmai elitele intelectuale și creațiile auctoriale, care au rolul de a transpune cultura etnică locală în planul culturii valorilor universale. Nicio mare cultură națională nu poate fi concepută prin literatura anonimă, ci este de regulă definită prin creațiile culturale auctoriale, deci prin elitele intelectuale și culturale de care a dispus și dispune.

În această privință, dacă este înțeleasă în mod greșit, democrația de astăzi, ca ideologie, poate duce la confuzia de valori culturale, tocmai prin actul democratic al nivelării acestora. Acest fapt apare evident mai ales în cazul în care se are în vedere abordarea culturilor minoritare, cărora studiile științifice le acordă astăzi un spațiu

considerabil, dar care se află, adesea, în raport invers-proportional cu judecata de valoare a fenomenelor culturale auctoriale, care reprezintă un factor de bază în constituirea unei identități culturale evolute.

Cultura auctorială drept „cultură majoră” în cadrul minorității etnice

În planul practic, auctorial, Slavco Almăjan, ca parte din „elita intelectuală” (ca să folosim expresia Mariei Todorova, ce ni se pare relevantă în acest caz) a comunității minoritare românești din Banatul Sârbesc, analizează opoziția dintre identitatea minoritară (impusă, de fapt din exterior, în planul ideologico-politico-cultural) și identitatea umană în general, adică raportarea scriitorului ca om la faptul existenței, al ființării în lume. Căci scriitorul minoritar, ca om, are și el dreptul, cel puțin ca respondenții din studiile antropologice de „caz”, să-și spună „povestea vieții”, să se raporteze la existență.

Opoziția de care vorbeam mai sus, ori „extremele”, cum spune Slavco Almăjan în volumul său de eseuri *Rigoarea și fascinația extremelor*, se fondează, în primul rând, pe opoziția dintre faptul istoric și cel existențial și pe întrebarea implicită care se pune: reprezintă oare identitatea etnică o identitate istorică ori una culturală? Refuzând „teroaarea istoriei”, ca să folosim consacrată expresie a lui Mircea Eliade, la Almăjan se constată că această teroare se manifestă și mai pregnant în cazul în care este vorba de o comunitate minoritară, deoarece comunitatea respectivă este, inevitabil, percepută drept *ex-centrică* din punct de vedere istoric, adică periferică în raport cu istoria și cultura comunității centrale, majoritare:

Noi scriem o literatură în limba română în Voivodina, respectiv Serbia. Până în anii nouăzeci am fost scriitori iugoslavi care au scris românește. Astăzi suntem în poziția să fim scriitori români din Iugoslavia. Nuanța a înlocuit prejudecata. (Almăjan 1996, 75).

Aceste afirmații, în care autorul vehiculează atât perspectiva sa individuală și personală identitară, cât și perspectiva comunității din care face parte, apar ca o „stare de spirit” obiectiv-subiectivă relaționată cu o *identitate (minoritară) impusă din exterior* și formulată prin opinia culturii hegemonice. „Identitatea exterioară”, adică identitatea impusă și definită din afara minorității române a dus, în timp, la sentimentul marginalizării. De aceea, identității istorice, care în cazul minoritarului nu există (aceasta fiind *ex-centrică* din punct de vedere istoric), autorul îi opune identitatea culturală. În ciuda sentimentului excluderii minoritarului din istorie, cu teroarea ei cu tot, Slavco Almăjan rămâne totuși optimist și încrezător în faptul că „galaxia minoritară” a românilor din Voivodina poate supraviețui și în *ex-centricitate*, iar aceasta tocmai datorită faptului că posedă o cultură proprie, căci spațiul cultural este tocmai arena în care comunitatea minoritară își poate desfășura existența și etala valorile, chiar și în cazul în care se renunță la „centralitatea” sa din punct de vedere istoric:

Lumea dispune de teorii, de vârste, de epoci istorice, triste sau aurifere, de globalism și de idei profitabile, la care minoritatea de regulă nu participă. Ea poate fi găsită în culoarele deznădejzii așteptând o simplă atenție în schimbul

unui servilism stenic. Spațiul său cultural rămâne singura arenă în care își poate demonstra prioritățile alternative. (Almăjan 2007, 190).

Opusă fiind istoriei, adevărata cultură a minoritarului este totuși, pentru autor, cultura auctorială (deci „cultura majoră”, care există și în cadrul minorității naționale), căci: „literatura a rămas singurul adevăr”, „cărțile pe care le publicăm ascund măreția țipătului fără ecou” (*Ibidem*, 256). Într-un registru existențial(ist), care amintește de Emil Cioran, deși independent de acesta, Almăjan constată că: „Ceea ce pierdem definitiv și ceea ce suntem pregătiți să uităm este istoria. Restul e agonie” (*Ibidem*, 310). Dar tocmai literatura auctorială este cea care reflectă această agonie existențială, suprapunând, în cazul scriitorului minoritar, tema ființării omului în lume peste tema marginalizării în raport cu cultura majoritară, care, nici ea, nu se reduce niciodată la faptele de ordinul anonimității artistice, ci presupune, în egală măsură, mai ales, valorile auctoriale. Tocmai de aceea, autorul, fiind un creator de valori, așadar, participând la „cultura majoră” a comunității sale, nu poate fi comparat cu, spre exemplu, alpinistul ori marinarul minoritar... În acest sens, este important să nu se întrețină confuzia între „cultura majoră” și cultura majoritară. Căci o cultură minoritară are și ea dreptul să aibă, pe de o parte, cultura sa „minoră” și, pe de altă parte, cultura sa „majoră”, care este cea auctorială.

Aceste clarificări care se impun reprezintă tocmai o dovadă a faptului că, așa cum transpare din eseurile imagologice ale lui Slavco Almăjan, situația autorului minoritar este extrem de dificilă. Dacă cultura hegemonică/majoritară tinde întotdeauna să reducă existența minoritarului la „motivul ritmic al banalului” care „împacă specificul și realitatea”, scriitorul minoritar se află, pe de o parte, confruntat cu pericolul discontinuității, deci al pierderii identității sale, iar, pe de alta, cu identificarea cu o limbă și o cultură (în cazul lui S. Almăjan cea română) care este îndepărtată de contextul său imediat. De aceea, „cultura majoră” a minoritarului este pândită, pe de o parte, de extincție prin asimilarea ei în cadrul culturii majoritare, iar, pe de altă parte, aceasta se poate stinge prin nereceptarea sa în cadrul mai larg al culturii-mamă (România, în cazul lui S. Almăjan). În această situație este cu atât mai nedreaptă reducerea unei culturi minoritare la preceptele „culturii minore”, mai ales când aceasta a înregistrat însemnate producții auctoriale.

Autorul cosmopolit versus „homo minority”

În esență, pentru S. Almăjan ca scriitor și ca om de cultură *nu* relația *minoritar-majoritar* este dihotomică, ci raportul dintre adevăr și neadevăr (manipulare a adevărului) despre cultura minoritară. Pentru el, adevărurile existențiale sunt universale și evidente și ele sunt și au fost întotdeauna promovate de marii oameni de cultură care nu au fost angajați în „realitățile” circumstanțiale ale politicilor și ideologilor istorice (adică în „teroaarea istoriei”, la modul general), pe care, după cum am văzut, S. Almăjan le respinge și el, în egală măsură. În acest sens, S. Almăjan îi consideră pe toți marii scriitori drept contemporanii săi și adesea citează părerile lor:

Adevărul despre *homo minority* este biografismul care se modifică, neliniștește, sau devine pigmentat de complexe sociale. Oare nu ne învață același Huxley că „toate marile adevăruri sunt adevăruri evidente, dar nu și toate adevărurile evidente sunt mari adevăruri” (*Ibidem*, 314).

Ironia lui Slavco Almăjan față de „homo minority” este de fapt aceeași „greață” față de istorie, îndreptată acum asupra omului mediocru, care a existat în toate timpurile și toate sistemele politice și care este însuși creatorul istoriei, fie acest om un apartenent al culturii majoritare, ori minoritare. Spre deosebire de adevărații creatori de artă și cultură, deci de valori, care cel mai adesea merg în contrasens cu semnificațiile impuse de istoria puterii, oamenii mediocri sunt adevăratele instrumente ale istoriei, fiind gata să-și modifice chiar biografia personală, pentru a-i „construi” o continuitate din perspectiva unor cerințe circumstanțiale. Se înțelege, implicit, că *omul mediocru în general ar trebui să fie etichetat cu calificativul înjositor de „minoritar”, iar S. Almăjan își face o plăcere din a produce un adevărat „case study” al acestuia, în timp ce citează pasaje despre mediocritate și prostie din scriitori celebri: „în sufletul omului mediocru se naște numai dorința de a-și păstra până la sfârșitul zilelor influența asupra oamenilor” (Șestov); „prostia este democratică în felul ei, ea cere colaborarea tuturor” (Krlježa) (*Ibidem*, 315, 319)*

Părerile lui S. Almăjan, care cercetează nu numai mecanismele identitare, ci și instinctele supraviețuirii în societate ca paradigme ale comportamentului uman, sunt similare cu opiniile formulate de sociologie. A intra în societate și a fi acceptat de ea înseamnă a te îmbolnăvi de o boală denumită „minoritarită”. Astfel, *în timp ce identitatea autorului este una cosmopolită, lui îi este impus să fie „minoritar”*. În acest context, Almăjan se întreabă, cu un umor rafinat și făcând apel la un context multicultural, ce anume este viața minoritarului:

Minoritarul, asemeni omului lui Novalis, care prin intermediul bolii devine spiritualizat, nu poate deveni om al societății dacă nu se îmbolnăvește de minoritarită, respectiv de maladia ce exprimă caracterul său identitar și prin care se poate autodefini ca reprezentant al unei etnii. Și ce anume este viața minoritarului?

Ecleziastul ar fi spus: *De bună seamă și aceasta tot deșertăciune este*; sau Hamlet: *Da, rogu-te, amintește-mi*; sau James Joyce: *Un vânt mic vântind pihi*; sau Becket: *Întrebarea pe care mi-am pus-o deseori* (*Ibidem*, 331).

Discuția lui S. Almăjan despre minoritatea română din *Rigoarea și fascinația extremelor* se transformă într-o discuție generală despre cultură, identitate artistică și existențială în care autorul descoperă paradigmele comportamentului uman prin atitudinile sale de aderare ori neaderare la povestea impusă în mod oficial despre realitate. Creatorul de cultură este individul dintotdeauna care, indiferent de timpul istoric în care a trăit, a refuzat caracterul normativ al identității impuse de istorie. Ca ființă care trăiește în afara fluxului istoric, minoritarul (ca om autentic și nu cel bolnav de „minoritarită”) are șansa de a privi existența în mod autentic, sustrăgându-se mitizării de care face uz istoria. *Durerea cea mai mare a minoritarului este însă faptul că, marginalizat fiind de istorie, el cade în uitare, fiind astfel șters de pe „harta existențială” și culturală obiectivă*. În această situație, din punctul de vedere al lui Slavco Almăjan, tocmai „uitarea culturală”, prin reducerea unei etnii la cultura sa folclorică, la unionismul etnic, poate fi compensată prin actul creativ, prin care autorul se racordează la valorile literare, indiferent de spațiul geografic în care acestea au fost produse:

Himera uitării ne caută în turnuri, la subsol, în câmpie și-n vârsta prematură a trecutului istoric. Am înțeles definitiv că acolo unde există uitare există și emoții de un didacticism consternant. [...] Nefericirea e că poeții nu uită nimic. Sorescu nu uită cum *vântul ne roade numele* și cum Maria se transformă în Marița; Vasco [Popa] nu a uitat niciodată cum străbunicul său, Ilie Luca Morun, crescuse doi lupi și că, întreaga sa viață, se întrebese dacă nu cumva unul dintre lupi era chiar el, poetul, crescut în imediata apropiere a celei mai minunate păduri de brad din sudul Banatului. Evident, important e să reținem că uitarea, uneori, poate fi și o alternativă a supraviețuirii ultrasensibile. (*Ibidem*, 250).

După S. Almăjan, același om, dar mai ales creatorul de valori culturale, poate funcționa pe nivele diferite de identitate. Se subînțelege că impunerea din exterior a unei anumite identități reprezintă un abuz:

Personal trăiesc o viață cosmopolită, deși în subconștientul meu păstrez structura, aproape didactică, a *rădăcinilor culturale*, salvatoare de dispreț. Sunt convins că am reușit să păstrăm o rază de lumină în pofida istorismului deconcertant și a idealurilor niciodată bine definite. Pe ruleta istorică, aducătoare de noroc și nenoroc, se învârt textele noastre literare umanizând nostalgia pierdută. (*Ibidem*, 255).

Pentru S. Almăjan, de sindromul „minoritaritei” pot suferi unii oameni de etnii diferite, cu profesii diferite, fie ei preoți ori politicieni, dascăli, scriitori ori agitatori culturali etc., deci toți oamenii mediocri, toți adepții viziunilor riguroase și inflexibile despre „realitate”, confundată cu „un adevăr ultim” despre lume. Ei sunt aceia care inspiră titlul cărții *Rigoarea și fascinația extremelor* și de a căror opinie ține seama, în mod democratic, Slavco Almăjan. Pentru a fi mai clar înțeles, autorul folosește din nou, în spirit postmodern, un citat reprezentativ din C. Noica, pe care îl utilizează pentru a defini nu numai sindromul, dar și „antidotul” pentru „minoritarită”: „«Nu Unu și Multiplu este problema interesantă, ci Unu și Divers», spune Noica. Adevărul e că noi nu am înțeles lucrul acesta.” (*Ibidem*, 212).

Postmodernismul și unionismul folcloric obsesiv

Jocul confuziilor dintre cultura minoritară și cultura minoră, dintre „unu și multiplu”, care reprezintă un pericol potențial, prin generalizare, dacă se au în vedere „studiile de caz”, bazate pe mostrele etnice, se suprapune cu un alt gen de „joc” creat și întreținut de cultura postmodernă. Pentru a clarifica lucrurile, Almăjan recurge la opinia lui H. R. Patapievici despre postmodernism, pe care o comentează din punctul de vedere al postmodernității voivodinene:

Dacă postmodernitatea, după spusele aceluiași Patapievici, nu este decât un „joc de putere în care nu există decât falsitate și minciună”, atunci jocurile noastre minoritare concepute pe ideea unui *unionism folcloric obsesiv, a unui constructivism retoric și infantil, ce neagă pluralitatea, diversitatea, deci se neagă pe el însuși, folosindu-se fără scrupule de vicleșuguri și falsități, demonstrează că noi suntem protagoniștii unui astfel de postmodernism pe care rațiunea îl interpretează la modul cel mai felurit*. Așadar, întrucât acceptăm o astfel de interpretare și, în cazul nostru

suntem pregătiți să o acceptăm, atunci putem spune că minoritarul din Voivodina se află într-o postmodernitate traumatică sau, mai bine spus, într-o stare de auto-marginalizare a importanței sale (non)istorice, și că modernitatea, înțeleasă ca stare permanentizată, îi permite să se manifeste și diametral opus. (s. n.) (*Ibidem*, 212).

„*Automarginalizarea*” este, de fapt, lipsa de diversitate din cadrul unei culturi. Se observă, așadar, o situație paradoxală: e vorba, pe de o parte, despre o schimbare globală de viziune asupra lumii în sensul diversificării libere a identităților culturale, iar, pe de altă parte, se constată „osificarea” acestor identități în sistemele închise ale culturii etnice minore. Motivele crispării în sisteme culturale închise pot fi multiple: frica de asimilare, oportunism, dar și din sentimentul euforic, „purist” și exclusivist al căștigării de drepturi în planul socio-politic.

Pentru a explica fenomenul, acesta trebuie pus într-un context mai larg. Cam pe la începutul anilor '90 ai secolului trecut s-a produs, în mod rapid și neașteptat, o schimbare de *Weltanschauung* în plan oficial, cu toate laturile de viziune implicite: politică, ideologică, socială, istorică, dar și culturală și filozofică.

Noua viziune despre lume s-a răspândit rapid pe plan global „cu ideea, îmbrățișată de mulți antropologi și filozofi ai culturii, că am intrat într-o epocă a sfârșiturilor, sau a *post*-urilor: epocă post-industrială, post-istorică, post-creștină, post-națională, post-modernă și, în ceea ce privește viața spiritului, navigăm toți, confuzi și angoasați, în epoca post-umanismelor europene. [...] Nici oamenii de știință nu sunt mai optimiști. Fizicianul și filozoful Ilya Prigojine, laureat al premiului Nobel, scrie într-un studiu, care se cheamă *Sfârșitul certitudinilor*, că lumea actuală a intrat într-o „dinamică a sistemelor instabile”. Ceea ce înseamnă că, până acum, ea a fost condusă de *legi deterministe*, iar de aici înainte va fi dominată de *legi probabiliste*.” (Simion 2007, 15).

După cum constată Hobsbaum (Hobsbaum 2002, 318), întreruperea radicală cu trecutul, evidențiată prin prefixul „post”, a constatat doar moartea sistemelor vechi de viziune a lumii, dar nu a oferit, în schimb, niciun consens de opinii și nicio siguranță privitoare la „viața postmortem” și a definirii acesteia, continuând de fapt viziunea fragmentară a lumii, care s-a manifestat pe tot parcursul secolului XX cu multiplele sale teorii, al căror postfix era „ism”. Spre deosebire de „isme” însă, care reprezentau curente și sisteme teoretice ale anumitor discipline, noile sisteme al căror prefix este „post” aduc în practica istorică (cu tot ce implică aceasta) ideea „democrației” și a diversității șanselor și valorilor, care din punct de vedere teoretic și practic nu fuseseră posibile înainte. Odată cu dezmembrarea URSS, a început de fapt o epocă care se autodefineste prin antitotalitarism, deci epoca renunțării la sistemele „unice” de coordonare în planul politic, social și cultural. În aceste condiții, s-a produs un nou *sens* și o nouă modalitate de instrumentalizare a trecutului, o nouă *Weltanschauung*, care a relativizat multe dintre concluziile istorice acceptate până atunci.

Paradoxul viziunii postmoderne constă în faptul că, pe de o parte, se practică o politică antitotalitaristă și se promovează ideea libertății alegerii și exprimării identității, iar, pe de altă parte, orice identitate, ca adevăr valabil în cadrul restrâns al unei comunități este *relativă* și *subiectivă* ca „poveste adevărată” individuală și nu una istorică (în vechiul sens al istoriei, ca știință), căci însăși istoria se definește acum drept o „poveste” subiectivă. Distorsiunile și nedreptățile istorice din trecut pot

fi expuse astfel, în cadrul „postistoriei”, din unghiuri de vedere diferite, în discursurile paralele ale diverșilor indivizi, cu diverse opțiuni istorice, dar adevărul istoric unic nu mai există, căci nu mai există o singură „poveste adevărată”. În noua concepție despre lume, toate teoriile, filozofile și „poveștile adevărate” ca metadiscursuri sunt iluzorii, fapt pe care îl dovedește și diversitatea acestora. Într-o lume atee, singura „realitate” totalizatoare este de ordin pragmatic, iar toate „adevărurile” individuale sunt niște „realități” subiective, deci iluzorii și acest lucru se referă și (mai ales) la „memoria culturală”, deci la cultură, devenită acum o „postcultură”.

Cu alte cuvinte, orice cultură, fie ea majoritară ori minoritară, este liberă să-și exprime identitatea, dar cultura însăși nu mai prezintă importanța pe care o prezenta în istoria civilizațiilor, căci important este prezentul pragmatic în care se trăiește „astăzi”. Cultura majoritară și cea minoritară nu se mai află (teoretic, cel puțin) în relația *centru-periferie*, nefiind niciuna mai importantă ori mai puțin importantă, ci ambele fiind percepute drept mitizări ori metadiscursuri inacceptabile pe plan global și „obiectiv”. *În aceste condiții, propriile valori culturale apar ca niște iluzii și, dacă renunți la ele, ce mai rămâne? Altfel spus, minoritățile culturale au obținut dreptul de a-și manifesta identitatea, dar identitatea însăși este definită, într-un plan mai larg, drept o iluzie în societatea globală și care nu se bazează pe mituri, ci pe „realitatea” financiară și „concretă” a supraviețuirii.* De aceea, S. Almăjan, pe linia definirii postmodernismului de H. R. Patapievici, crede că, marginalizate fiind ca neproductive, identitatea, memoria culturală și cultura „se închistează în unionism folcloric obsesiv, a unui constructivism retoric și infantil, ce neagă pluralitatea, diversitatea, deci se neagă pe el însuși [prin negarea diversității], folosindu-se fără scrupule de vicleșuguri și falsități, demonstrează că noi suntem protagoniștii unui astfel de postmodernism pe care rațiunea îl interpretează la modul cel mai felurit.” (Almăjan 2007, 212).

Slavco Almăjan crede că repercusiunile importante ale preceptelor postmoderne referitoare la identitatea culturală se manifestă mai ales în cazul culturilor minoritare. În această privință, el constată cu umor și amărăciune că situația culturii minoritare de astăzi apare ca „un fascinant preludiu nonistoric al unui epilog postistoric.” (*Ibidem*, 306).

Literatura cultă – o iluzie?

În anumite studii recente dedicate mitogenezei se încearcă o redefinire a fenomenul artistic în contextul influențelor istorice, sociale, psihologice, culturale etc. Literatura română este judecată drept un proces guvernat de metasensuri, reflexe și complexe care trebuie demitizate. Astfel, Eugen Negrici analizează:

felul și măsura în care mitul distorsionează demersul interpretativ și structurează procesul creator. Interesați mai ales de consecințele în plan literar ale activării miturilor, vom încerca să aflăm unde în câmpul hermeneuticii, al teoretizării și al producției artistice există fie mistificare și camuflaj, fie iluzionare. [...] Din această perspectivă, ceea ce încețoșează perspectiva noastră este, de regulă, o fantasmă ivită din imaginarul colectiv ca replică la anumite dezechilibre sociale sau tensiuni interne sau externe, la situații de vacuitate și frustrare (Negrici 2008, 15).

Autorul român minoritar din Voivodina, S. Almăjan, și criticul literar din România, E. Negrici, au păreri diferite în legătură cu mitogeneza, memoria culturală, producerea și receptarea operelor de artă, precum și în ce privește rolul identitar al culturii. Dacă pentru criticul literar din România *imaginarul colectiv* are conotații negative, căci „încețoșează” obiectivitatea privirii și reprezintă un fel de compensație a frustrărilor, pentru S. Almăjan, ca scriitor ce face parte din minoritatea română din Serbia, *imaginarul colectiv* reprezintă o „salvare” existențială și creatoare, în situația în care minoritarul nu participă la istorie. Identificând orice tip de metadiscurs drept o mitizare a „realității”, după ce se citește cartea lui E. Negrici, nu este prea clar ce anume rămâne din literatura română. „*Demitizarea literaturii române merge mână în mână cu deconstrucția identității*”, care se fondează, după cum am arătat deja, pe cultură și în cadrul acesteia.

Vagul optimism cultural, în care sunt învăluite eseurile de imagologie ale lui Slavco Almăjan se cufundă (dacă se citește între timp cartea lui E. Negrici) în viziunea macabră a fragilității valorilor culturale, care sunt perisabile în timp dacă, de la o epocă la alta, nu mai sunt, în fond, aceleași din moment ce trebuie reinterpretate din perspectiva prezentului – noi neputând în mod real să ne plasăm în epoca în care textele au fost scrise, pentru a le înțelege și aprecia. Întrebarea care se impune este: dacă un critic literar, precum E. Negrici, nu se poate întoarce în timp (nici măcar în timpul pe care l-a trăit) fără a deconstrui toate valorile culturale, ar putea el oare să se deplaseze într-un alt spațiu cultural, cum este, de exemplu, cel românesc din Voivodina? *Se pare că în epoca postmodernă identitatea culturală, privită dintr-o perspectivă mitogenetică, deși eliberată de corsetele socio-istorice, reprezintă doar libertatea „mitogenezei”, deci o iluzie.* În mod evident, în epoca postmodernă, totul e mit și iluzie ori „creare de sens” individual, ceea ce neagă posibilitatea de a vorbi despre distanța dintre subiect și obiect, care a definit istoria umanismului european, precum și tradiția sa epistemologică.

Privite din perspectiva sugerată de Negrici, eseurile de imagologie ale lui Slavco Almăjan din *Rigoarea și fascinația extremelor* pot fi tot atât de bine rodul unor „compensații” în urma frustrărilor socio-istorice. Este, evident, necesar să se lărgească perspectivele. Căci, discursul autorului minoritar nu este reduționist, iar abordările sale sunt foarte nuanțate și complexe. La întrebarea care se leagă în concepția cărții lui S. Almăjan de natura identității minoritarului, el adoptă, în linii mari vorbind, tot o perspectivă postmodernă, care introduce ambivalența dintre subiectiv și obiectiv. Ambivalența lui Almăjan însă nu este ancorată în iluzie, ca la Negrici, ci în singura certitudine posibilă: aceea de a exista ca ființă umană, lucru de neconceput în afara unei „identități specifice” și tocmai subiectivismul acestei identități specifice marchează latura poetică a existenței și creativității:

Va trebui să înțelegem, în definitiv, că identitatea rusticizată nu este o prioritate a minoritarului, ci, din contră, modernitatea sa, adevărul că existăm împreună cu alții și cu filozofia aplicabilă a lumii de astăzi. Va trebui să facem încă un efort ca să înțelegem că ea se află în câmpul energetic al oamenilor de creație și că identitatea noastră tocmai în acest domeniu a atins momente scilipitoare: în literatură, arte plastice, muzică. (Almăjan 2007, 163).

Același Almăjan notează:

Într-un eseu al lui Hans Magnus Enzensberger, pe care l-am citit în versiune sârbească, scriitorul german se întreabă, la un moment dat, dacă este într-adevăr german? Dacă m-aș întreba eu, astăzi, aici, care este originea mea, aș răspunde clar că sunt magnetizat de originea poetică a *identității specifice*. (s.n., *Ibidem*, 58).

În acest sens, *poeticul, ca trăsătură specifică a identității creative și existențiale în egală măsură, compensează scepticismul cognitiv al postmodernismului, care neagă posibilitatea de a face diferența dintre adevăr și aparență*. Viziunea postmodernă a lui Slavco Almăjan suprimă și ea deosebirea dintre obiectiv și subiectiv, dar rezultanta sa nu este scepticismul, ca în cazul lui Negrici, ci latura creativă a identității specifice, auctoriale.

Dacă prin preceptele postmoderne de sorginte franțuzească E. Negrici încearcă să pună sub semnul întrebării însuși conceptul de „cultură majoră”, Slavco Almăjan reușește să convingă că postmodernismul poate oferi instrumentele necesare unei comunități minoritare pentru a-și conștientiza identitatea culturală prin opere auctoriale autentice, ca mod unic de a supraviețui. Pendularea postmodernismului de azi între iluzorii și supraviețuire este fondată nu atât pe scepticismul cognitiv, cât pe un fel de „joc” identitar de genul „Dr. Jekyll și Mr. Hyde” – un joc ce se desfășoară pe o scenă globalistă, aceeași scenă pe care s-a afirmat, în prealabil, că identitatea este sociogenă și determinată în primul rând prin și de cultură. Dar cum noțiunea de cultură se află și ea, actualmente, într-un proces de „renovare” (căci este supusă redefinirii valorilor), definirea identității noastre mai are nițel de așteptat, fie ca suntem români majoritari, ori minoritari. Mai mult, prin extensie, se pare că aceleași probleme identitare și culturale se pot referi tot atât de bine, astăzi, în epoca postmodernă, la orice naționalitate a cărei limbă nu este una de circulație, fie că populația respectivă este minoritară ori majoritară.

Referințe bibliografice

- Almăjan, Slavco. 2007. *Hacienda cu beladone*, în „*Rigoarea și fascinația extremelor*”. Panciova: Libertatea.
- Assmann, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme (Biblioteka Tekst).
- Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema – Istorija kratkog Dvadesetog veka 1914-1991*. Beograd: Dereta.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lotman, Jurij. M. 1976. *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Negrici, Eugen. 2008. *Iluziile literaturii române*. București: Cartea Românească.
- Patapievici, Horia-Roman. 2002. *Omul recent*. București: Humanitas.
- Simion, Eugen. 2007. *Fragmente critice V. Sfârșitul literaturii?* București: Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek: Krug.